

Зорана Праштало¹

Меморијални музеј на Мраковици

Прегледни научни рад

УДК 791.224:398(497.11)

DOI 10.7251/SIC2609303P

COBISS.RS-ID 143963137

ПЕРЦЕПЦИЈА ИСТОРИЈСКОГ ДОГАЂАЈА КРОЗ ФИЛМ И КРОЗ ИСТОРИЈСКЕ ИЗВОРЕ. ФИЛМ „БОЈ НА КОСОВУ“

Апстракт: *У раду је приказано како филм снажно осликава народни наратив, на рачун историјске прецизности. У академском и педагошком дискурсу, филму се не придаје довољно пажње, нити му се приступа са неопходним критичким одмаком. Рад представља анализу филма „Бој на Косову“ (1989) у контексту односа историјских извора (домаћих и страних) и народног предања. Циљ истраживања је испитивање вјеродостојности приказаних историјских чињеница и улоге филма у формирању колективне свијести и сјећања, посебно међу младима. Резултати указују да се колективна представа о боју више ослања на предање него на историјске податке. Историчари имају дужност да у настави критички интерпретирају овакве садржаје, ради разумијевања стварне историјске основе националног мита. Актуелност ове анализе додатно појачава чињеница да је у току снимање новог филма о Косовском боју. Упоредно сагледавање ова два филмска остварења, показате да ли је приступ и кориштење историјских чињеница, сазрео за непуне четири деценије. Компаративна анализа може имати велики значај за разумијевање савремених приступа изучавању историје, начину обраде извора, као и улоге филмске умјетности у формирању културне меморије.*

Кључне ријечи: *Косовски бој, филм, колективно сјећање, историјски извори, народно предање.*

¹prastalo.zorana@gmail.com

Од образовног процеса се очекује да доприноси развоју цјелокупне личности ученика, а не само стицању научних знања и развоју когнитивних способности. У циљу оспособљавања ученика за критичко преиспитивање и формирање става, расуђивање и самоодређивање, настава се одриче искључиво фронталног облика рада, те се поред вербалних метода богати популарним средствима за остварење поменутих циљева. У том контексту, све чешће се користе филмови као дио интерактивне наставе. Косовски бој из 1389. године је захвалан за истраживање јер увијек има исти интензитет привлачења интереса, а некако је још увијек недоречен. Бој на Косову је историјски догађај који је изазива интересовање како историчара, тако и оних изван историјске научне заједнице - књижевника, умјетника и шире јавности. Као такав, овјековјечен је у историјским изворима, литератури, народном усменом и писаном предању, а развојем мултимедијалних садржаја, коначно и у филму. Тема рада је анализа филма, са акцентом на то како су историјске чињенице представљене у истом, те разматрање вјеродостојности приказаног.² Поред филма, користили смо домаће и стране изворе о боју, које су сачували и анализирали домаћи и страни историчари, у својим студијама. Извори настали непосредно послије боја су оскудни. Узгред, тешко их је сагледати, ради раног постанка легенде. Бројнији извори се појављују касније, али их не можемо узети као потпуно вјеродостојне због субјективних схватања аутора и утицаја легенде. Користили смо и истраживања о примјени филма у настави и о његовом утицају на ђаке. Оно што је од великог значаја, а даје на важности овом раду, јесте то, да нисмо пронашли нити једну студију који се бави озбиљнијом анализом овог филма, са методолошким приступом према историјским моментима у филму. На јавним платформама филм је мета критика због „филмских грешака“, које су се поткрале приликом снимања, али критика остаје само на том стадијуму, односно она не иде у правцу преиспитивања вјеродостојности приказаних догађаја. Тренутно се снима нови филм о Косовском боју, па је анализа филма из 1989. године корисна, како би се компаративном анализом, могла уочи-

² Рад је модификација дипломског рада „Филм „Бој на Косову“ између историјских извора и мита и легенде“, одбрањеног на Филозофском факултету у Бањој Луци 2024. године.

ти разлика у перцепцији историјског догађаја у временском оквиру од скоро четири деценије.

Филм у настави

Филм је недовољно искориштен потенцијал, као наставно средство у школама. Канадски филозоф и теоретичар медија Marshall McLuhan (1911–1980) је сматрао да су три типа комуникације значајна за пренос и усвајање знања – усмена, писана и медијска комуникација.³ Идеја и захтјеви о увођењу филма у наставне планове појавила се још у XX вијеку, али до данас није у потпуности реализована.⁴ У образовном систему у Републици Српској се оставља недовољно простора и пажње за филм као средство у настави. Наводи се неколико разлога: оскудан фонд часова из историје, тачније масовна маргинализација историје, техничка неопремљеност у школама, недовољно развијена свијест наставника о важности кориштења медија. Разлог за запостављање електронских медија већ одавно није тај да они нуде сиромашан избор грађе, или да школе у толикој мјери не располажу одговарајућим техничким средствима, већ највјероватије тај, да наставници одгајани у писменој култури, имају резервисан однос према овим медијима и могућности да они образују дјецу.⁵ За историјску науку су значајни документарно-играни, а напосљетку и играни филмови, јер су све чешће теме ових филмова историјски догађаји и личности. Историјски филм се сматрао битним сегментом усвајања знања из ове науке још крајем XIX вијека. Адолф Брисон, најозбиљнији критичар листа ТАН је, коментаришући филм „Убиство од Гиза“ (1987), рекао: „То је најимпресивнији час историје. Нема бољег учења него очима преко слике.“⁶ Сваки филм са темом из прошлости је историјски. Проблематично је, да ли су приказани ликови и догађаји стварног историјског карактера, колико су историјски релевант-

³ Vlasta Vičihlova и др., *FILM u nastavi: priručnik za studente – buduće nastavnike* (Beograd: Fondacija Fond B92, 2017), 38.

⁴ Жељко Савановић, *Историјски филм* (Лакташи: Удружење грађана „Жупа 22с“, 2019), 4.

⁵ V. Vičihlova и др., *FILM u nastavi: priručnik za studente – buduće nastavnike*, 42–43.

⁶ Ж. Савановић, *Историјски филм*, 14.

ни. Најважнији корак у кориштењу филма у настави јесте дискусија након гледања филма.

Филм „Бој на Косову“ - настанак, контекст и оновремени утицај

Један од најгледанијих и најчешће емитованих домаћих филмова на нашим просторима до данас, јесте филм „Бој на Косову“ (1989. година). Исте године је снимљен и емитован, на Видовдан 28. јуна 1989. године, на Телевизији Београд. Филм је снимљен поводом обиљежавања 600 година од Косовске битке. Обиљежавање јубилеја се одвијало непосредно након усвајања амандмана на Устав који је био на снази од 1974. године.⁷ У оваквом историјском контексту је настао и филм, чије се приказивање и намјена перципирају различито, складно са виђењем политичких промјена тога времена. Посљедње године Југославије је обиљежила борба за моћ у републикама, праћена паралелним процесом националних незадовољстава и конфликта. У појединим публикацијама, кризе овог времена се неправедно приписују српском национализму и којекаким политичким тежњама, док се занемарује косовска криза и егзодус Срба који је трајао неколико деценија и у 80-им годинама достигао свој врхунац. Честа су мишљења да је овај филм послужио оживљавању косовског мита као дио кампање којом се „мобилисала маса за будуће ратове“.⁸ О филму „Бој на Косову“ су најчешће писали они, који су се противили политици Слободана Милошевића, маркирајући филм само као једно од средстава за политичку борбу која се тада одигравала. У раду Радине Вучетић, „Kosovo 1989: The (Ab)use of the Kosovo Myth in Media and Popular Culture“, једном од ријетких које смо пронашли, а да се дјелимично баве овом темом, осјећамо пристрасан тон ауторке, која описује политичка дешавања 80-их изричито оптужујући српску власт за подстицање народних маса, кроз буђење и актуелизацију косовског мита. Због

⁷ Љубодраг Димић, *Историја српске државности, књига 3, Србија у Југославији* (Нови Сад: Беседа, 2001), 434–456.

⁸ <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2021-0043/html>, приступљено 21.6. 2024.

необјективности и јасно истакнуте пристрасности, рад би се требао анализирати са посебном опрезношћу и строжијим критичким приступом. Према овом излагању, култура и умјетност су постали инструмент политичким циљевима, па је тако и филм „Бој на Косову“ пробудио Милоша Обилића као јунака, а Вука Бранковића као издајника, два мотива која су најраспрострањенија код српске масе.

Филм о Косовском боју из 1989. године није прво филмско остварење о овој теми. За потребе обиљежавања 550-годишњице од боја, рађено је на аудио-визуелном приказу. У само предвечерје Другог свјетског рата 1939. године, уприличена је прослава 550-годишњице Косовског боја. Тим ратом је окончан живот прве Југославије. Слично се догодило и 50 година касније. Током 1939. и 1940. године је сниман филм „Прослава 550-годишњице Косовске битке“, но снимање је прекинуто окупацијом. Материјали су преживјели и реконструисани су 80-их година, а играним дијелом је приказана сама битка и тежак положај народа у ропсту, док су документарним дијелом приказани косовски пејзажи, манастири, народно окупљање на Газиместану. Филм је изворно био нијема, али је требало да се озвучи, но окупација је пореметила планове.⁹ Као ни обиљежавање 1989. године, тако ни „премијера“ овог филма 1940. године није прошла без запажених детаља у самој изведби. Српски културни естаблишмент је био под великим притиском југословенства. Предсједник организационог одбора прославе јубилеја Михајло Кијаметовић у поздравном и захвалном говору помиње „наш народ и нашу државу, наше јунаке“. Жарко Драгојевић је примјетио да је само 20 година од стварања Југославије, било потребно да се термини „Србија“, „српска држава“, „српски јунаци“, не могу или не смију изговорити на званичном државном нивоу, чак ни у таквим приликама као што је јубиларна прослава традиционалног српског празника.¹⁰

Филм „Бој на Косову“ из 1989. године је режирао Здравко Шотра, а сценарио је адаптирао пјесник и књижевник Љубомир Симовић

⁹ Жарко Драгојевић, *Косово и Метохија у српском филму: између историје догађаја и кинематографске фикције* (Стари Бановци-Београд: Бернар, 2020), 28–32.

¹⁰ Ж. Драгојевић, *Косово и Метохија у српском филму: између историје догађаја и кинематографске фикције*, 28–33.

према драми *Бој на Косову* коју је написао 1988. године на позив Југословенског драмског позоришта уочи прославе 600-годишњице Косовске битке. Драма никада није изведена на сцени.¹¹ Прича филма и драме је заснована готово у цјелости на садржају косовске легенде и мита. Имајући у виду политички тренутак у ком се филм јавио, одабрани драмски проседе заснован на легенди, наишао је на контраверзни пријем код одређеног дијела српске јавности, која је окривила филм за непримјерну инструментализацију косовског мита у актуелне политичке сврхе.

Дана 3. априла 1989. године је почело снимање филма и трајало је 90 дана. Снимало се на неколико локација, а централна сцена је била у смедеревској тврђави. На пројекту је радило тридесетак глумаца и око 120 људи иза кулиса. Дио је сниман на пијаци у Новом Пазару, у манастиру Светог Јована Бигорског у Маврову је постављен двор кнеза Лазара, у Пироту је био двор Вука Бранковића, а најдинамичнији и централни дио филма – битка, је сниман у Делиблатској пешчари. Већина позваних глумаца је и прихватила позив, па су у филму играли: Жарко Лаушевић као Милош Обилић, Милош Жутић као кнез Лазар, Горица Поповић као кнегиња Милица, Воја Брајовић као Вук Бранковић, Љуба Тадић као Мурат, а Бранислав Лечић као Бајазит.¹² Легендарну Косовску дјевојку је глумила млада Катарина Гојковић. Директор фотографије је био Радослав Владић. Сценографију су радили Александар Миловић и Миленко Јеремић, костиме Биљана и Љиљана Драговић, а музику је написао Душан Каруовић. Овако су *Новости* пренијеле атмосферу пред снимање филма, априла 1989. године.¹³ Драма „Бој на Косову“, је написана у два дијела, први дио се састоји из девет чинова, а други из пет чинова и сценарио за филм је у великој мјери написан према драми.¹⁴ Минималне измјене и прилагођавања у тексту сценарија су готово непримјетне у поређењу са драмом. Исходиште драме су косовска легенда и три основна мотива на којима она по-

¹¹ http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2021-9_10/msc_pred-2021-9_10-ch10.pdf, приступљено 19.6.2024.

¹² Ж. Савановић, *Историјски филм*, 33.

¹³ <https://nportal.novosti.rs/vest/52990/retro/crno-bela-estrada/film-boj-na-kosovu-fotografije-sa-snimanja-1989>, приступљено 3.7.2024.

¹⁴ Видјети: Љубомир Симовић, *Драме 1, Бој на Косову*, (Београд: Стубови културе, 2023).

чива: подвиг оклеветаног јунака Милоша Обилића, издајство Вука Бранковића, „косовско опредјељење” кнеза Лазара и његова мученичка смрт. У главном дијелу рада смо анализирали у којој мјери су догађаји приказани у филму, присутни у познатим и доступним историјским изворима.

Извори о Косовском боју и историјат развоја косовског мита

Филм је доступан на великом броју онлајн платформи, док већину историјских извора који говоре о боју, упознајемо само преко студија историчара који су имали прилику да имају директан контакт са истим. У наставку рада, обрадом извора, закључујемо да је заиста необично и готово немогуће за повјеровати, да о тако значајном догађају за цијелу Европу и хришћански свијет, није било много савремених извора. Исто тако закључујемо да су садржаји извора о косовском боју били подложни времену и промјенљивости. Примјећујемо да савремених извора има мало, док се интензитет писања о значају Косовске битке и рањивости Турака појачава са продором Турака у Европу. Записана и сачувана обавјештења о бици, која су у хронолошком погледу најближа самом догађају, су веома оскудна по садржини. Што је више времена пролазило, то су обавјештења била потпунија, али не можемо да кажемо да су у довољној мјери поуздана и тачна. Састављајући „хронолошки списак извора“ Максимилијан Браун, историчар књижевности и иностранни члан САНУ, побројао је двадесет и два извора, од којих је пет из XIV вијека, шест је из „генерације“ савременика косовског боја, до Константина Филозофа (1380–1431). Казује да осталих 11 извора припада првој половини XV вијека, до списка Константина Јањичара (око 1430–око 1500).¹⁵ Наглашавамо да је и овај оскудан број извора постао окосница за стварање народног мита, трагичног епа, који се испреплео са недовољно истраженим и испитаним чињеницама из извора и створио једну потпуно нову слику Боја на Косову.

¹⁵ Максимилијан Браун, *Косово, Битка на Косовопољу у историјском и епском предању* (Нови Сад: Платонеум, 2004), 24.

Крај XV вијека се сматра хронолошком одредницом у којој су настале епске пјесме о Косову и Вук Караџић је то перципирао овако:

„Ја мислим да су Србљи и прије Косова имали јуначки пјесама од старине, но будући да је она премјена тако силно ударила у народ, да су готово све заборавили, што је било донде, па само оданде почели наново приповиједати и пјевати.”¹⁶

Косовски мит је преношен усменом и писаном народном традицијом, а свој условно речено врхунац досеже у доба просвјетитељства, када се јавља потреба Срба да се укључе у европску културу; потреба да се сазна више о својој прошлости. Иронија је та што његовање епског погледа на косовски бој није више задовољавало културне потребе, али је тај исти епски поглед овјековјечен је у првој историји српског народа у модерној историографији – *Историја разних народа, нарочито Бугара, Хрвата и Срба*, од Јована Рајића, 1794-1795. године. На Рајића као историчара косовске битке није обрађано много пажње, што сматрамо грешком, јер читајући сегменте његове Историје, а познајући колики је утицај имала у своје вријеме, закључујемо да је управо он обновио то епско предање о Косову, које су касније као историјску неправду вијековима исправљали домаћи историографи. Систематичније и озбиљније проучавање косовске легенде је започело у XIX вијеку. Кроз анализу извора и литературе, свакако ћемо се дотакнути и Рајићевог виђења, за које можемо да кажемо да је засигурно било инспирација и Љубомиру Симовићу када је писао драму *Бој на Косову*.

Ток и расплет битке у изворима и на филмском платну

У недостатку савремених и вјеродостојних извора, наука је приморана да прихвати разна обавјештења у нади да се и у њима крије неко зрнце истине. Захваљујући напорима добрих познавалаца војне вјештине, а у извјесној мјери и историје, постоје покушаји реконструкције тока косовске битке. Ово је међу првима, учинио ће-

¹⁶ Валентина Д. Питулић, „Косовска битка између историјских извора и епске легенде“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 42 (Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим сједиштем у Косовској Митровици, 2012), 100.

нералштабни пуковник Јован Мишковић, на 500-годишњицу битке, 1889. године, расправом *Косовска битка 15. јуна 1389. године*, која је под истим насловом прештампана из „Ратника“ и објављена 1890. године. Јован Мишковић је закључио да је однос српских и турских снага био 1:3, тј да је турска војска била три пута бројнија. Он помиње 35.000 Лазаревих ратника и 100.000 турских војника.¹⁷ Како би се нагласио моменат важности побједе српске војске, у народном предању, које је усвојио Љубомир Симовић, а затим на филмско платно пренио и Здравко Шотра, наспрам српских 30.000, турских војника је на Косову било више од 150.000: „Турци прво, имају јаничаре, 50.000, па имају азапе, 30.000, па имају пешаке, зване јаје, 60.000, па имају акинџије, 20.000!“¹⁸ Вијест о броју хришћанских и турских војника налазимо код Филипа Мезијера¹⁹ у спису *Сан старог ходочасника*, гдје говори о „више од 20.000 погинулих Турака и око 20.000 погинулих хришћана“. По фирентинском Анонимусу, Мурат је предводио више од 140.000 ратника, од којих је 50.000 погинуло на бојном пољу, а хришћана више од 30.000.²⁰ Све ове бројке су оповргнуте прецизним мјерењима демографске слике тога времена.

Истраживачки преглед Јована Мишковића треба да узмемо са резервом, пошто се кроз неколико сегмената, испољило његово недовољно познавање материје у појединим областима. У корист Мишковићевој реконструкцији косовске битке, ипак иде чињеница, да у наредне три деценије, послје његове студије, није било ниједног озбиљнијег напора да се реконструише ток битке у војном смислу. У критичким студијама према дјелу Јована Мишковића, дјеловали су Љубомир Јовановић и Станоје Станојевић, који је у свом раду *Топови на Косову*, покушао да докаже да су у косовској бици употребљавани и топови.²¹ Овај податак не налазимо у доступним изворима, а исти је недуго након објављивања рада и оспораван. Топови као оружје нису приказани ни у филму, иако

¹⁷ Милош Благојевић, „Војно-историјске реконструкције косовске битке“, *Косовска битка у историографији*, Књига 11 (Београд: Историјски институт Београд, 1990), 13.

¹⁸ Љ. Симовић, *Драме 1, Бој на Косову*, 196.

¹⁹ Филип Мезијер је био француски војник и пјесник из XIV вијека.

²⁰ Ненад Фејић, „Ширење круга извора о косовском боју“, *Косовска битка у историографији*, књига 11, (Београд: Историјски институт Београд, 1990), 37.

²¹ М. Благојевић, *Војно-историјске реконструкције косовске битке*, 13.

би тај моменат могао да допринесе драматизацији, или да увелича српску побједу, на начин да су се српски војници са оскудним оружјем борили, не само против доста многобројније војске, него и војске опремљене савременијим оружјем. То је још једна алузија да је сценарио за филм скоро сасвим писан према народном предању, а да није било ослонца ни на какве изворе, нити студије, било да су оне критички прихваћене или оспораване. У филму је „бројна снага“ турске војске посебно наглашена, како би се храброст кнеза Лазара додатно истакла и тиме појачала култ јунаштва. У филму гледамо да је Кнез Лазар послао у извидницу Топлицу и Косанчића, који по повратку обавјештавају: „Турска војска је притисла цијело Косово, једним крилом се ослања на Лаб, другим на Ситницу. Шатора су подигли читаву варош, са улицама уздуж и попречице. Турака има барем два пута више но Срба. Турска војска је пажљиво бирана и добро плаћена.“²² На овакве извјештаје и покушај одговарања од одласка у битку, кнез Лазар одговара ријечима, које су постале култна опаска и симбол његове неустрашивости и мудрости: „Ја не одлучујем да ли ћу ићи у битку по томе колика је сила која ми пријети, него по томе колику светињу браним.“ Ова антологијска фраза се може чути у филму или прочитати у Драми Љубомира Симовића, али ниједан извор је не биљежи.

Потпунијим освјетљавањем војних операција у Косовској бици, бавили су се Гавро Шкриванић и Петар Томац у својим монографијама. Према њима, у српској војсци, највећи је значај имала тешко наоружана коњица у којој су вршили службу властела баштиници (посједник или насљедник баштине, очевине)²³, пронијари (великаши који су добијали проније-земљишта, на кориштење)²⁴ и у мањем броју најамници. Већи значај се придавао стријелцима и коначно пјешадији. Прије почетка борбе, српски војници су били постављени у два реда, у првом коњица испред које су били стријелци, а у другом пјешадија. Турски борбени поредак је био сличан српском, са центром, десним и лијевим крилом. У центру си били

²² <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

²³ Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, (Р. Михаљчић и С. Ђирковић), (Београд: Knowledge, 1999), 31–33.

²⁴ С. Ђирковић, Р. Михаљчић, *Лексикон српског средњег века*, (Б. Ферјанчић), (Београд: Knowledge, 1999), 589–591.

јањичари, иза се налазила султанова коњичка гарда, на крилима пјешадија, а иза коњица. У поменутиим монографијама описана је стратегија турске војске. Османлије су непрекидно узнемиравале противнике, а када би дошло до директног сукоба, заузимали су одбрамбени став. Код српске војске се у првом реду налазила тешко оклопљена коњица, чије је дејство могло бити ефикасно једино у јуришу, што је узевши у обзир турску војну стратегију, ишло у корист Турцима. Управо због тога, у одлучујућим сударима, предност је припадала Османлијама, како тврде Шкриванић и Томац. Ово се коси са приказаним током битке у филму, гдје се потенцира на напредовању српске војске и разбијању редова османлијских трупа, наравно, све до момента повлачења Вука Бранковића. Према изворима, српским центром је командовао кнез Лазар, десним крилом Вук Бранковић, а лијевим крилом војвода Влатко Вуковић, кога је у бој послао Твртко I. Турски центар је водио султан, десно крило Бајазит, а лијево Јакуб.²⁵ Занимљиво је да у филму, султан није приказан као ратник на челу своје војске, за разлику од кнеза Лазара који је јуначки иступио на коњу, заједно са осталим војницима. У раду Валентине Д. Питулић, налазимо преводе турског извора Уруџ-бин Адила (око 1450. године), који казује да је Мурат страдао на коњу, односно у борби: „Тако и тај безверник, дошавши с врло оштрим и као вода блиставим ханџаром удари падишаха, који је седео на коњу.“²⁶ Занимљива је чињеница да већина турских извора казује да је Мурат страдао од мача, док је у филму, а сходно цијелој замисли, Милош Обилић султана убио ножем. Муратова смрт у филму је наприближнија опису Дукине *Хронике* из осамдесетих година XV вијека: „Неки младић из редова Срба, племића, храбар и лукав као нико међу тамошњим – како се испоставило – напустио је редове хришћана и дојурио, као да је пребегао, усред турских трупа. Турци су га ухватили, али он је назвао именом њиховог владара и рекао: „Желим да га видим и кажем како из ове битке да изађе као победник.“ После тога су га одвели до владара, а Мурат даде знак руком да му приступи; младић му приђе и нанесе (цару) кратким мачем смртоносну рану, после чега су га Муратови

²⁵ М. Благојевић, *Војно-историјске реконструкције косовске битке*, 19.

²⁶ В. Питулић, *Косовска битка између историјских извора и епске легенде*, 105.

стражари исекли у комаде.“²⁷ Овај извор не наводи да је Милошева глава била набодена на колац као примјер осталим непослушницима, како је приказано у филму. Према Милошу Благојевићу, битка је трајала свега пар сати и завршена је до поднева. У погледу броја жртва он своје повјерење поклања Гавру Шкриванићу, који заступа да је турских војника било око 55.000, а српских око 15.000 до 20.000. Он је своје мишљење заступао на основу познате чињенице да је Стефан Дечански на Велбужду имао 15.000 ратника, а да кнез Лазар није могао да има више ратника од њега.²⁸

Побједа или пораз?

Једна од најчешћих недоумица, када говоримо о боју на Косову, јесте његов исход. Тумачење завршетка битке тада и данас је, разумљиво потпуно другачије. Каква је оцјена оновременика? Погибији владара у средњем вијеку се придавао велики значај. Погибија владара, посебно у вријеме битке, је имала значајно негативно дејство за морал војске. Бој на Косову је јединствен јер су у бици погинула оба владара и њихова смрт се, према изворима, али и филму, различито манифестовала у војсци, а касније у народном предању. Смрт султана Мурата (1362–1389) је бацила на Турке „сјенку пораза“ и о томе говори више извора из године боја, док ниједан извор не говори о побједи Турака.²⁹ О побједи хришћанске војске говори неколико извора. Данас знамо да је Турска 70 година послје битке, заузећем Смедерева, потпуно освојила Србију и да је исход боја на Косову, називали га хришћанском побједом или не, био само увод за турско освајање. Сачувано је неколико извора који су говорили о завршетку битке. Само 12 дана након битке група руских ходочасника која се налазила на путу за Цариград дочекала је вијести о погибији оба владара.³⁰ Из *путониса ђакона Игнатија* сазнаје-

²⁷ Исто, 105–106.

²⁸ М. Благојевић, *Војно-историјске реконструкције косовске битке*, 20.

²⁹ Раде Михаљчић, *Лунаци косовске легенде*, књ. 3 (Београд: Knowledge, 2001), 9.

³⁰ Сима Ђирковић, „Беседа о косовском боју“, *Књижевност*, 1–2, (1989), 76.

мо „да је турски султан отишао у рат против Лазара кнеза, а да су обојица, Мурат и Лазар, били убијени у једној бици.“³¹

За исход косовске битке су се интересовали и Млечани, због својих трговинских интереса првенствено. Из *писма саучешћа* које је млетачки посланик носио на турски двор, видимо да су Млечани били сигурни у смрт султана Мурата, али да нису били сигурни ко га је наслиједио, па су послали двије верзије писма, за Јакуба и за Бајазита. У филму „Бој на Косову“, Бајазит наређује да се Јакуб погуби, али да се о томе не обавјештава војска. Режиер је овом сценом приказао тамну страну турских султана који су својим обичајним правом могли да погубе браћу зарад владарске титуле и тиме је додатно „оцрнио“ тадашњи турски свијет у очима гледалаца, а насупрот томе је интензивирао свету смрти кнеза Лазара коју је достојанствено дочекала кнегиња Милица. Овим моментом, режиер потврђује пораз Турака кроз смрт њиховог вође. У исто вријеме наглашава побједу српске војске, која се манифестује смрћу султана, али и смрћу кнеза Лазара, која је света и која се уписала у темељ хришћанске побједе. Са друге стране, у *Хроници анонимног Фирентинца* налазимо да су се синови послије боја вратили са очевим тијелом у Турску, гдје тек онда долази до братоубиства.³² У филму је наглашен моменат исхода битке ријечима које као одговор на султаново питање о исходу битке, изговара Жарко Лаушевић као Милош Обилић: „Ако не одлучи ову данас (битку), одлучиће неку сутрашњу“.³³ Вијест о побједи хришћана налазимо и код Филипа Мезијера, који је забиљежио да су „он (султан) и син пали у боју, као најхрабрији из војске.“³⁴ Филип Мезијер је о Косовском боју писао, непосредно по завршетку битке и он свједочи да је први утисак у Паризу био да су хришћани победили.³⁵ Још једно од важних свједочења је свакако *приказ косовске побједе краља Твртка*, који је већ 1. августа обавијестио Трогиране „да је султана с овог

³¹ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 11.

³² Н. Фејић, *Ширење круга извора о косовском боју*, 39.

³³ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

³⁴ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 12.

³⁵ Михаило Динић, „Два савременика о боју на Косову“, *Глас Српске краљевске академије*, 92, (Београд: Српска краљевска академија, 1940), 5.

свијета послао с многим њиховим војницима“.³⁶ Твртко је 20 дана касније писао и фирентинској општини, али ово писмо није сачувано, но можемо да претпоставимо да је садржај сличан обавјештењу Млечанима, пошто су Фирентинци одговорили честиткама.³⁷ Фирентинци у своме одговору хвале и славе краља, његову државу, али и оних 12 властелина, који су продрли до Муратовог шатора, и нарочито славе и хвале онога који је мачем убио турског владара.³⁸ Крај Косовске битке је означен када су обје стране изнемогле. Побједу или пораз нису означавале непосредне политичке посљедице, колико свима видан исход – масовна погибија ратника. Љубомир Симовић у драми *Бој на Косову* манифестује српски пораз кроз неслогу, пред сам бој, али и током боја, док из овог мотива не израсте мотив клевете и мотив издаје. Симовић нам, већ у првим чиновима драме, нуди оправдање за унапријед изгубљен бој: „Да смо сложни онда се не бисмо ми плашили Мурата, него би се Мурат плашио нас.“³⁹ У филму се мотив неслоге провлачи готово кроз цијелу радњу, а о тим приликама међу Србима, био је упознат и султан Мурат који према сценарију, пред смрт говори сину Бајазиту: „Ако хоћете да раскомадате Србију, ослањајте се искључиво на Србе, то ће Срби учинити боље од вас.“⁴⁰

Данас је у српској колективној свијести већински прихваћена верзија неријешеног сукоба, али уз утјеху да би српска војска сигурно побједила, да није било издаје у домаћим редовима. Озбиљнији приступ овом питању је имао Михаило Динић, када је тридесетих година XX вијека објавио неколико радова од којих је сваки заснован на поузданим историјским чињеницама. Он је анализирао поменуте изворе Филипа Мезијера и других и закључио је да: „Сви до сада познати извори из саме године боја на Косову, отворено славе хришћански тријумф, или су прилично неодређени: о турској побједи не говори изричито ниједан.“⁴¹ Поред вјеродостојне и критички неоспораване студије, цитирани закључак још увијек

³⁶ Сима Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, (Београд: Српска књижевна задруга, 1964), 160.

³⁷ Н. Фејић, *Ширење круга извора о косовском боју*, 39.

³⁸ Сима Ћирковић, *Беседа о косовском боју*, 76.

³⁹ Љубомир Симовић, *Драме 1, Бој на Косову*, 138.

⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁴¹ М. Благојевић, *Војно-историјске реконструкције косовске битке*, 14.

није у потпуности прихваћен. Народна традиција о српском поразу на Косову, као директној посљедици издаје, се толико урезала у свијест, да постаје прихватљива, не само међу народом, него и у научном свијету. Сима Ћирковић је чланком *Димитрије Кидон о Косовском боју*, поново упозорио на турски пораз и тиме афирмисао закључак Михаила Динића. Пораз српске војске, насупротив изворима који говоре другачије, је приказан кроз драму и трагедију, чак и у уџбеницима, од основне школе, па све до факултета. У филму је пораз војске приказан од момента повлачења Вука Бранковића, до самог епилога, у којем режисер трагедију српског пораза доводи до врхунца, говором косовске дјевојке, који није саставио дио драме Симовића:

„На Косову је пољу изгинуло све што је сијало и што је било верно. Само су неверни на Косову преживели, Само су неверни са Косова дому пошли.“⁴²

Милош Обилић – пут од анонимног витеза до јунака националног мита

Јунак косовског мита, Милош Обилић, дуго је био тајанствени безимени херој. Тек је солунски ретор Димитрије Кидон (око 1324–1398) писао: „Онај проклетник, веома осион према богу и његовој баштини, а истовремено и веома дрзак према свима, сада нестаете и погибе од оних о којима је мислио да ни вест о сили, која се против њих припремаше, неће издржати већ да ће на сам глас у океан поскакати.“⁴³ У поменутом „проклетнику, осионом према богу“, можемо да препознамо Мурата, али нигдје се не спомиње нити се наслућује ко га је убио. Сви претходно побројани извори су из времена непосредно послје завршетка битке и ниједан не спомиње име косовског јунака. Једино у *писму фирентинске општине* од 20. октобра 1389. године постоји детаљнији опис султанове погибије, који приказује пробој ратника до султановог шатора окруженог

⁴² <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁴³ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 10.

камилама.⁴⁴ Ненад Фејић у свом раду о изворима о косовском боју, сматра да су писац *Фирентинске хронике*, а и *Белтрамо Мињанели*, црпили податке из истог извора – Твртковог одговора Сињорији (Млетачка Влада) на честитку, коју су му упутили.⁴⁵ У Даниловом *Слову о кнезу Лазару*, насталом између 1492. и 1493. године, Данило казује: „Кад обе стране изнемогоше и битка престаде, безбројно мноштво обојих побијено беше, то јест Срба и непријатеља, и по пољу Косову лежаху. А вишеречени Аморат прими рану у срце мачем и тешко душу своју испусти. А добропобедни и љубави божанствене такмац, нови мученик, кнез Лазар, по образу мачем посечен, блажени крај прими.“⁴⁶

Савременици су били више узбуђени смрћу султана него јунаком који му је пресудио. У преписци између краља Твртка I и хуманисте Колуча Салутатија, налазимо занимљив опис Муратове погибије. Он приказује подвиг 12 јунака: „који пробивши непријатељске чете и камиле наоколо везане, мачем отворише себи пут, до Муратова шатора допријеше. Срећан над осталима би онај, који вођу толике силе, јурнувши му мач у грло и skut, јуначки умори.“, а сличан опис проналазимо и код Белтрама Мињанелија, који пише о групном нападу, но он описује да је на челу био кнез Лазар, те да је султан убијен по завршетку сукоба. Мињанели је под утицајем турских хроничара, који су настојали да смрт султана прикажу по завршетку битке. Шпански путописац *Гонзалес Клавих*, такође пише да је султана усмртио српски кнез Лазар.⁴⁷ Путописце и хроничаре који су били под утицајем турског двора, треба прихватити са резервом, јер већина њих описује да је султана убио кнез, а јасно је и логично да је према идеалима било часније погинути од непријатељског вође но од до тада мало познатог витеза. Преживјели косовски ратници су преносили славу косовског јунака, али ни у једном од десет списа о кнезу Лазару и Косовском боју се не спомиње његово име.⁴⁸ У домаћој средњовјековној писаној традици, најваж-

⁴⁴ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 12.

⁴⁵ Н. Фејић, *Ширење круга извора о косовском боју*, 38.

⁴⁶ Радмила Маринковић, Драгољуб Павловић, „Данило, Слово о кнезу Лазару“, *Из наше књижевности феудалног доба*, (Сарајево: Свјетлост, 1954), 141.

⁴⁷ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 14–15.

⁴⁸ Исто, 17.

није мјесто заузимају житија. Житије у којем се дјелимично помиње и Бој на Косову јесте *Житије деспота Стефана Лазаревића* (1377–1427), које је написао Константин Филозоф (1380–1431). Житија су дјела која по свом стандарду описују животе владара и значајнијих људи, па се тако и Константин Филозоф држао овог начела, када је описивао подвиг косовског јунака: „Међу војницима који су се борили пред војском беше неко веома благородан, кога облагаше завидљиви своме господару и осумњичише као неверна. А овај да покаже верност, а уједно и храброст, нађе згодно времен, устреми се ка самоме великом начелнику, као да је пребеглица и њему пут отворише. А када је био близу, изненада појури и зари мач у тога самога гордога и страшнога самодршца. А ту и сам паде од њих.“⁴⁹ Из овог описа видимо да је аутор био добро упознат са приликама из боја, што даље наводи да засигурно знао име јунака који је убио Мурата, али да га је у складу са друштвеним начелима, прећутао. Да је Константин Филозоф имао сазнање да је Мурата убио кнез Лазар, то би засигурно било истакнуто у житијама. Дакле, јунак је неко из нижег сталежа, што иде у прилог теорији да је то стварно био Обилић. Идентитет јунака нам не открива ни један српски старији љетопис. Име се не помиње ни у једном дубровачком љетопису с краја XV вијека, иако се у њему помињу Вук Бранковић и војвода Влатко Вуковић. О подвигу косовског, али поново безименог јунака, се говорило и у византијским изворима XV вијека. *Дука* и *Халкокондил*, сматрају смрт султана кључним и пресудним моментом битке. Халкокондил је детаљно описао јуначки моментат: „Неки младић из редова Срба, племића, храбар и лукав као нико међу тамошњим - како се испоставило - напустио је редове хришћана и дојурио, као да је пребјегао усред турских трупа. Турци су га ухватили, али он је назвао именом њиховог владара и рекао: Желим да га видим и да му кажем како из ове битке да изиђе као побједник. После тога су га одвели до владара, а Мурат даде знак руком да му приступи; младић му приђе и нанесе кратким мачем смртоносну рану, после чега су га Муратови стражари исек-

⁴⁹ Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, приредила Гордана Јовановић, (Београд: Издавачка фондација Српске православне цркве-Архиепископија београдско-карловачка, 2009): 32.

ли на комаде.⁵⁰ Примјећујемо сличан, готово идентичан опис као код Дуке, што нас наводи да су описи преписивани. Халкокондил доноси име јунака, али пренесећи турску верзију. Он јунака именује Милоин. Занимљиво је да име косовског јунака, први доносе турски хроничари. *Ашик-паша Заде*, који је писао око 1484. године „невјерника“ назива Милош Кобила, али игром ријечи његово име и презиме означава „оног који зна задати ударац“.⁵¹ *Константин Михаиловић из Островице* је први Србин који је забиљежио име косовског јунака у свом дјелу *Јањичареве успомене* или *Турска хроника*, с краја XV вијека. Он кратко саопштава да је „Милош Кобилић убио цара Мурата“.⁵² Данас је у српској народној свијести име Милоша Обилића синоним за постојање, јунаштво, отпор и праведност. Од безименог јунака, преко легенде, Милош Обилић је постао историјска и митска личност у једном. Из претходно анализираних историјских извора, тешко је са сигурношћу закључити да је Обилић заиста био јунак који је убио Мурата. Немогуће је са сигурношћу и описати начин на који је Мурат убијен. Када је већ прошао готово пуни вијек од Боја на Косову, Обилић је овјековјечен у излагањима, у којима је тешко разлучити историју од легенде. Убрзо је, мотивима јунаштва и храбрости, придодат мотив оклеветаног витеза, и од тада се на њему гради трагични лик Милоша. Спој јуначке и трагичне личности је представљен и у филму и као такав се укоријенио у културу сјећања млађих генерација.

Интересантно је да се у страним изворима не помиње мотив клевете, док је он све присутнији у српским изворима. Искази Дуке и Халкокондила не помињу клевету. У цијелом филму је представљен јаз између Вука Бранковића и Милоша Обилића, који се дефинитивно открива и пред њиховим савременицима и пред гледаоцима филма, на кнежевој вечери пред сам бој. Кнежева вечера заслужује засебну анализу, јер ту препознајемо мотив тајне вечере на којој је Јуда издао Исуса Христа. Овај моменат у филму је била фантастична прилика у коју би се смјестио мотив издаје, јер је та-

⁵⁰ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 20.

⁵¹ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 20.

⁵² Константин Михаиловић, *Јањичареве успомене*, приредио Ђорђе Живановић (Београд: САНУ, 1959): 19–20.

кав мотив на светој вечери, пред сам бој и расплет субдине српске државе, добио на интензитету и снази. Управо тај мотив клевете, појачава контраст између „стварног издајника“ и оклеветаног Милоша, који се неправедно оптужен, још више уздиже до славе у српском културном памћењу. Кнежева вечера је описана у Дукиној хроници, гдје се кроз здравицу кнеза Лазара, упућују ријечи „најврлијем витезу, за кога је чуо да се спрема да га изда..“⁵³ Мотив издаје се почео градити одмах након завршетка битке, а у првим деценијама XX вијека је већ афирмисан као узрок за, тада већ јасан исход битке. На кнежевој вечери у филму, Милош говори: „Ко је ко, видјеће се на Видовдан. Браћо Стеване и Лазаре Мусићу, и ви Топлице Милане и Косанчић Иване, и ти Тамнавче и ти Левчанине и сви ви српски витезови, какви будемо сутра, бићемо довијека.“⁵⁴ Ово нам говори да су елементи за снимање кадра преузима ни из народног предања, пошто историјско постојање побројаних личности никада није доказано. Ми не можемо, на основу доступних познатих извора, да тврдимо да се „кнежева вечера“ заиста и одиграла, у овом или било којем другом облику. Јустин Поповић, у дјелу које је написао заједно са Николајем Велимировићем, помиње кнежеву вечеру, бирајући термине. Он каже да је кнез Лазар, „у свом мирољубљу, замолио све великаше да буду у миру и јединству једни с другима“.⁵⁵

До краја XV вијека је израђен култ оклеветаног јунака, док је било потребно неколико стољећа да се епитет издајника сручи на Вука Бранковића и прича о издаји је добила свој финални облик. У филму је већ на кнежевој вечери, Вук Бранковић представљен као личност која се директно обраћа Лазару и Милошу оптужујући га за издају, док се у изворима Вук Бранковић уопште не помиње у овом догађају. Временом је легенда добијала измијењене облике, у складу са временом у ком је и постојала и начином на ком је преношена. У доба хуманиста, кнежева вечера је представљана са много више детаља, историјски потпуно неоснованих. *Мавро Ор-*

⁵³ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 24.

⁵⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁵⁵ Nikolaj Velimirović, Justin Popović, *The mystery and the meaning of battle of Kosovo*, (Grayslake: Free Serbian Orthodox Diocese of America and Canada, 1989), 23.

бин (1563–1610), историчар из Дубровачке републике, доноси цјелокупну и живописнију слику кнежеве вечере, први именујући издајника, односно он први поистовјећује Вука Бранковића са клеветником.⁵⁶ Косовски јунак који је у XIV и већим дијелом XV вијека био потпуни анонимус, кроз XVI вијек стиче велику популарност. Историчар *Павле Ритер Витезовић* (1652–1713) Обилићу приписује грб са три кобиље главе бијеле боје на црвеном пољу. Раде Михаљчић претпоставља да је Витезовић овај грб измислио како би оправдао презиме Кобилић.⁵⁷ Временом и све чешћим помињањем, добијањем на значају, Милош Обилић се од ниског племића уздиже на замишљеној хијерархијској љествици, све до титуле врховног заповједника војске на Косову, што је према историјским изворима, потпуно неосновано. Да је Милош Обилић убио Мурата, постала је неупитна чињеница до XIX вијека, када један од најпозванијих српских историографа, *Иларион Руварац* (1832–1905) пише да не треба да се срамотимо када не знамо гдје је рођен Милош Обилић, јер то нису знали ни српски ни византијски писци XV вијека. Исто тако наводи да је то Милош који је убио Мурата (то не доводи у питање), иако ми данас знамо, а знао је и Руварац, да ни то писци са почетка XV вијека нису оставили записано.⁵⁸ Историјска личност Милоша Обилића се временом све више удаљавала од стварности. Мит о Милошу Обилићу као бесмртном, оклеветаном јунаку, стварао се кроз предање, епске пјесме и усмену традицију. Српска православна црква је канонизовала Милоша Обилића тек четири вијека послје Косовске битке.⁵⁹ Милошево стварно историјско дјело и сложени епски лик се доста разилазе. Потпуна је непознаница када говоримо о Милошевем поријеклу и о његовој смрти. У вријеме стварања мита о косовском јунаку Обилићу, почело је да се говори и о његовој смрти. Евлија Челебија у свом *Путопису* пише да је Обилић побјегао након што је усмртио султана, а да су га Турци ухватили тако што су му копљем ранили коња, те се он скотрља-

⁵⁶ Преузето из: Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 28.

⁵⁷ Р. Михаљчић, *Јунаци косовске легенде*, 31.

⁵⁸ Иларион Руварац, „О кнезу Лазару“, *Бој на Косову, Старија и новија сазнања*, ур. Раде Михаљчић, (Београд: Књижевне новине, 1992), 215–221.

⁵⁹ <https://svetosavlje.org/pravoslavni-pojmovnik-za-pocetnike/233/>, приступљено 16.9.2024.

о.⁶⁰ Његова смрт је у филму представљена као света, мученичка смрт: „Ја сам своју главу честити царе дао за своју реч. Да није те речи, на чему бисмо стајали?“⁶¹ На Косову пољу је подигнут Муратов турбе и мјесто погибије султана је остало познато од битке, док је обиљежје страдања Милошевог чекало. Милошева црква и наводно Милошев гроб су подигнути у Лабу на Косову. Ова црква је такође поменута у *Путопису* Евлије Челебије, који је Косовом путовао у друштву Мелек Ахмед паше, објашњавајући му: „Господару мој, у планини тамо преко Срби су подигли један манастир посвећен спомену имена проклетог Милоша који је овог султана убио. У манастиру има кандила од драгог камења и разноврсних кадионица пуних сирове миомирисне амбре. Манастирски калуђери дан и ноћ служе долазеће и одлазеће госте, будући да су манастирске задужбине и простране и богате“.⁶² У дјелу *Повјест Дубровачке Републике*, Енгел – Стојановић из 1903. године, описани су правци којима се одвијала трговина Дубровчана, говори се о селу Кисела Бања у Лабу, које Албанци деформисано изговарају као Кислобај, као о мјесту у коме је сахрањен јунак Милош Обилић.⁶³ Интересантно је да се на свим познатим средњовијековним картографским приказима са запада, нигдје не приказује обиљежје Милошевог гроба, већ само Муратовог турбета.⁶⁴ Црква је канонизовала Милоша Обилића у времену буђења националне свијести, па није згорег размотрити и да је смрт косовског јунака тада добила приказе свете смрти, јер је цркви био потребан разлог за канонизацију. О погибији Милоша Обилића проналазимо оскудне податке у изворима (уколико је витез који је убио Мурата заиста био Милош Обилић), али у филму је његова смрт представљена мученички, одсијецањем главе на пању и постављањем исте на колац. Глава Милоша Обилића, коју је „дао за своју ријеч“ је са истог копља посматрала повлачење и „издају“ Вука Бранковића.⁶⁵ Овако је његова смрт представљена

⁶⁰ Евлија Челеби, *Путопис, Одломци о југословенским земљама*, превод Хазим Шабанвић, (Сарајево: Свјетлост, 1967), 267.

⁶¹ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁶² Е. Челеби, *Путопис, Одломци о југословенским земљама*, 275.

⁶³ <https://www.in4s.net/grob-crkva-milosa-obilica/>, приступљено 15.9.2024.

⁶⁴ Гордана Томовић, „Одједи Косовске битке на старим картама“, *Косовска битка у историографији*, књига 11, (Историјски институт Београд, 1990), 41–57.

⁶⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

у филму, историјски потпуно неосновано, али са јаком импресијом и емотивним утицајем на гледаоце.

Вук Бранковић у изворима и у филму

Ниједан савремени извор о Косовској бици не говори о издаји на Косову, нити о Вуку Бранковићу као издајнику. Помена о томе нема нити у српским списима из оног времена, нити у турским изворима, ни у текстовима византијских хроничара. Било је потребно неко вријеме да се пораз српске војске прихвати као чињеница и тада се почео тражити одговор на питање, како и зашто су Срби поражени на Косову? У другој половини 1402. године, *љетописац Давид*, настављач и прерађивач *Житија и житељства краљева и царева српских*, о исходу Косовског боја каже: „И на крају боја тога - не знам шта истинито рећи о овом, да ли је издан ким од својих храњеника или је напротив ово суд божји који се зби над овим“.⁶⁶ У завршном облику мотива издаје, клеветник Милоша Обилића је у ствари издајник кнеза Лазара, Вук Бранковић. Од идеје издаје, преко увођења улоге клеветника, историографија је допустила да се историјски оправда постојање издајника, који је објединио ове улоге у једној и тиме оправдао пораз на Косову. Тек се крајем XV и почетком XVI вијека, говори о издаји и невјерству на Косову, у дјелу Константина Михаиловића из Островице у *Турској хроници* (између 1496–1501). Но, он у овом дјелу не помиње издају једног човјека, него издају „злих људи, непријатеља Лазаревих“.⁶⁷ Мотив издаје оличен у једној личности налазимо тек у дјелу италијанског преводиоца Дуке, који је излагање византијског писца, проширио многим детаљима из усменог предања, но и даље нема помена о Вуку Бранковићу. Његово име као име издајника, је први пут споменуо Мавро Орбин у *Краљевству Словена*. Он се надовезује на Дукиног преводиоца који је помињао повлачење војводе Влатка Вуковића и написао је: „Вуковић је с мало својих људи побјегао послје битке,

⁶⁶ Јелка Ређеп, „Издаја и слобода: Мотив издаје на Косову“, *Косово у усменој и средњовековној књижевности*, (Крушевац: Народна библиотека Крушевац, 1989), 71.

⁶⁷ Ј. Ређеп, *Издаја и слобода: Мотив издаје на Косову*, 73.

која се збила на Косову 15. јуна 1389. године. Међутим, зет кнеза Лазара, Вук Бранковић спасао се готово са свим својим људима, пошто је (како неки кажу) имао тајне преговоре са Муратом да изда (како је и учинио) свога таста да би се докопао његове државе.⁶⁸

Почетком XVIII, а можда и крајем XVII вијека, непознати састављач, написао је *Житије кнеза Лазара*. Ово дјело чува завршни и цјеловит облик косовске легенде. Овдје читамо да је коријен сукоба Вука Бранковића и Милоша Обилића у ствари сукоб који је изазван свађом њихових жена, а које су обје Лазареве кћерке.⁶⁹ Такав сукоб смо пронашли и у раније поменутом дјелу Јована Рајића, који је ово засигурно предање, преузео од Орбина. Историографија је размотрила и ову могућност, али су историчари дошли до закључка да је народ предањем Николу Горјанског (Лазаревог зета) замијенио Милошем, кога називају кнежевим зетом и мачванским вођом. Лазар је своју најстарију кћерку Мару удао за Вука Бранковића 1371. године, Драгану за бугарског цара Ивана Шишмана, Теодору за Николу Горјанског, мачванског бана, Јелену за Ђурђа Страцимировића Балшића. Милош Обилић се ни у једном извору не спомиње као зет.⁷⁰ Народне пјесме, рукописне приче и понеки историчари помињу Вука Бранковића као издајника, све до времена Илариона Руварца (*О кнезу Лазару*, 1887)⁷¹ и Љубе Ковачевића (*Вук Бранковић*, 1888)⁷². Вук Бранковић је неосновано епитетиран као косовски издајник. Лик издајника је изграђен, али му је требало додијелити идентитет. Он је био подложен томе, због познатог ривалства између Бранковића и Лазаревића, као једини великаш који је преживио битку. У филму је Вук Бранковић од првог појављивања, представљен као негативна личност. Милош Обилић се појављује у четвртом чину Дrame, у дијалогу са видаром, расправљајући о издаји и распарчавању Србије: „Кад свако од Србије понешто одузме: кнез кнежевину, деспот деспотовину,

⁶⁸ Мавро Орбин, *Краљевство Словена*, коментари Симе Ђирковића, (Београд: Српска књижевна задруга, 1968), 96.

⁶⁹ Ј. Ређеп, *Издаја и слобода: Мотив издаје на Косову*, 75.

⁷⁰ Милован Витезовић, Драгомир Брајковић, *Читанка Косовског боја*, (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1989), 10.

⁷¹ Видјети Иларион Руварац, *О кнезу Лазару*.

⁷² Видјети Љубомир Ковачевић, „Вук Бранковић“, *Бој на Косову, Старија и новија сазнања*, (Београд: Књижевне новине, 1992).

па кад се сабере оно што се одузме, шта се добије?“⁷³ У истом чину Симовић уводи и Вука Бранковића, кога један од људи који су везали видара и оптуживали га за шпијунажу, назива својим господаром. Нелагодни помен Вука Бранковића као одметника и самопрозваног господара, Симовић појачава у 5. чину драме који посвећује епизоди ковања сребреног призренског динара Вука Бранковића.⁷⁴ Он заиста јесте ковао свој новац. По истраживањима, новац се дијелио у три групе, од којих је у једној представљен као вазал кнеза Лазара, док је у једној групи кованих динара представљен коњ и натпис „Динар Вуков“.⁷⁵ У једној групи је на динару представљен Исус Христос и Свети Стефан, који је заштитник лозе Немањића.⁷⁶ Тако се повезивало да је Вук желио да преузме крсну славу, и на тај начин постане легитиман насљедник Немањића. У то вријеме, било је карактеристично ковање новца за поједине области, градове или великаше, али Љубомир Симовић, а онда и Здравко Шотра, су тај моменат искористили у драми, како би одмах на почетку упознали публику са „Вуковим намјерама да буде владар“. У овом случају, сценариста или пак режисер је ипак консултовао науку и динаре са ликом Светог Стефана, смјештајући ову епизоду на тржницу када продавачица примјећује нови динар и намјере Вука Бранковића. Лик Герасима, старијег брата Вука Бранковића, великосхимника у Хиландару, Симовић представља као разумно упозорење млађем брату да мора да стане уз Лазара, иако се нигдје имплицитно не наводи да је он рекао да неће.⁷⁷ Уз напете тонове музичке композиције у позадини, води се дијалог између Герасима и Вука Бранковића: „Зар мислиш да не постоји ни једна друга глава осим Лазарева и ниједан други пут и начин да се Србија одржи, него пут који води Лазар?“, на шта Герасим одговара: „Лазар једини у овој гомили све немоћнијих властодржаца има неку идеју, неку визију.“⁷⁸ Супротно томе, режисер поставља Лазара са мудрим говорима, обојеним хришћанском промисли и јуначким набојем, са

⁷³ Љ. Симовић, *Драме 1, Бој на Косову*, 158–160.

⁷⁴ Исто, 166.

⁷⁵ Вујадин Иванишевић, *Новчарство средњовековне Србије*, (Београд: Стубови културе, 2001), 168.

⁷⁶ Исто, 169.

⁷⁷ Љ. Симовић, *Драме 1, Бој на Косову*, 172.

⁷⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

музичким ефектима, који су пријатније и смиреније динамике. На кнежевој вечери, коју смо претходно поменули и обрадили, долази до вербалног сучевљавања Вука Бранковића и Милоша Обилића, гдје Бранковић дословно прекида кнеза Лазара у његовој здравици и оптужује Обилића за издају. Коначна представа Вука Бранковића као издајника је приказана у самом боју, када се након херојског подвига Милоша Обилића, а прије заробљавања кнеза Лазара, он повлачи са Косова.⁷⁹ У посљедњим кадровима филма, представљен је разговор Бранковића и кнегиње Милице, у коме гледаоци под утиском цијелог филма, са већ створеном аверзијом према лику Вука Бранковића, могу да осјете конфликт између двије стране, дајућу свој већ раније донесени суд према обома. Можемо ипак да примијетимо, да маса, која дочекује тијело кнеза Лазара, одаје поштовање кнегињи, али и не осуђује Вука Бранковића. Марко Шуица је у свом дјелу *Вук Бранковић, славни и велможни господин*, изнио мишљење да постоји могућност да је прије битке постојао договор између кнеза Лазара и Вука Бранковића, да се, уколико један од њих падне, други повуче, како би наставио борбу против Турака. Он је до тог закључка дошао на основу аналогije са битком код Трипоља 1402. године, када су уочи те битке против Бранковића, Стефан и Вук Лазаревић начинили договор по истом систему повлачења, уколико један од њих падне у боју.⁸⁰

Косовско одређење кнеза Лазара

Током вијекова који су надлазили, а вјерно и континуирано чували сјећање на Бој на Косову, изграђено је неколико митова, који су знатно појачавали контраст два основна мита - јунашта и свете смрти кнеза Лазара и Милоша Обилића и издаје Вука Бранковића. О разједињености великаша и владара српских области у вријеме непосредно прије боја, се не зна много из самих извора, док се у филму тај мотив наглашава од почетка до краја. У уводном дијелу из дијалога кнеза Лазара и кнегиње Милице, сазнајемо да на Ко-

⁷⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁸⁰ Видјети: Marko Šuica, *Vuk Branković, slavni i velmožni gospodin*, (Beograd: Evoluta, 2015).

сово не долази њихов зет Ђурађ II Балшић Стратимировић, који у народној свијести није понио нити трунку осуде, у односу на Вука Бранковића.⁸¹ Овај податак је позната историјска чињеница, на коју не наилазимо у драми Љубомира Симовића. Он је надоградио своју драму консултујући историјске изворе, у овом случају како би направио увод у филм и у истом одмах осамио кнеза Лазара у предстојећој борби. Без обзира на разједињеност српских великаша, кнез Лазар је неумољив у својој намјери храброг супротстављања турској војсци, те наређује скупљање свих свештених лица, како би војску причестио прије боја. О причешћу српске војске прије битке, нисмо пронашли никакве податке у изворима. У дјелу Николаја Велимировића и Јустина Поповића се говори о једној легенди, према којој је кнезу, уочи битке, сиви соко донио књигу од Пресвете Богородице, која му је рекла да ако жели да изабере царство небеско, треба да причести војнике прије битке.⁸² Управо овај чин је одлучио о усвојеној перцепцији исхода битке, јер нам он говори да су војници погинули за царство небеско, а не за царство земаљско и кроз њега дјелује снажан психолошки утицај на гледаоце филма. Јустин Поповић чак пише да је кнез Лазар изабрао смрт у односу на овоземаљски живот, рекавши анђелу да жели да при своји царство небеско, смрћу од непријатеља на земљи. До таквих размјера иду описи о кнезу Лазару и представљању његовог лика. Преживјели су одударали од овог концепта и због тога су проглашени издајницима. Светост кнеза Лазара се огледа у његовој истрајности у борби против Турака, у говору на вечери, молитвама и причести. Јустин Поповић се у свом обраћању о кнезу Лазару позива на Данила III (1360–1394), српског патријарха, који је писао да се Лазар молио на дан битке и одржао говор својим војницима.⁸³ Лазар је према предању инстистирао на причешћу војске (што није историјски доказано), а затим је сам стао на чело својих војника. Значајан сегмент сваког филма је музика. Она доприноси атмосфери и неке композиције толико овјековјече филм, да их заувјек вежемо за остварења на платну. Музику за филм „Бој на

⁸¹ <https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>, приступљено 16.9.2024.

⁸² Nikolaj Velimirović, Justin Popović, *The mystery and the meaning of battle of Kosovo*, 30.

⁸³ Исто, 24.

Косову“ је радио Душан Каруовић. Посебан печат је оставила композиција „Христе Боже“, коју војници пјевају пред причешће при одласку на Косово поље. Пјесма није постојала у то вријеме и написана је за потребе филма. Текст је написао Љубомир Симовић. О учешћу Лазара у бици, када су извори у питању, било је говора раније у овом тексту, а о самој смрти Лазара налазимо тек неколико навода. У *Житијама деспота Стефана Лазаревића* пише да је Лазару посјечена глава, а да су његови саборци молили да они буду први посјечени, како то не би гледали.⁸⁴ Иларион Руварац пише да је кнез Лазар пао и бивао посјечен, а овакве описе налазимо и код других историчара. У филму је смрт Лазара приказана као света, препуна симболике. Његову посјечену главу је на руке дочекао слуга Милутин, а из главе је сијала божанска свјетлост. Кнез Лазар је проглашен светитељем 1391. године, а о њему пишу најугледнија пера српског хуманизма: Данило III – *Слово о кнезу Лазару* (1393), деспот Стефан Лазаревић – *Натпис на мраморном стубу на Косову* (1404), Јефимија – *Похвала кнезу Лазару* (1402), Константин Филозоф – *Биографија кнеза Лазара*.⁸⁵

Закључак

Филм „Бој на Косову“ је наставио да чува предање које је дубоко укоријењено у народној свијести. Сада већ врло доступни и расположиви историјски извори, који нам представљају нешто другачији доживљај о самом боју, такође немају велик ефекат на чврсто формирану слику колектива. Анализа показује да се филм у великој мјери ослања на предање, али у појединим сегментима и на историјске чињенице. Искуство усвајања чињеница о Боју нам показује да је предање снажније од приказаних, доказаних, историјских чињеница које му често противрече. Уколико овај догађај интерпретирамо само на основу извора савременика, ми са сигурношћу можемо да кажемо само да је битка почела и завршила у

⁸⁴ Константин Филозоф, *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*, 32.

⁸⁵ Ж. Драгојевић, *Косово и Метохија у српском филму: између историје догађаја и кинематографске фикције*, 8.

истом дану и да су оба владара двије зараћене стране, погинула у тој бици. Све остале појединости везане за битку и њен исход, било према легенди, или касније насталим изворима, су релативне и не можемо са сигурношћу прихватити као потпуно тачне. Поред великих напора научника, појединости о Косовском боју су остале неразвијене. Филм „Бој на Косову“ је завршни елемент у формирању и ширењу косовске легенде. Филм је преузео историјско, епско, легендарно и као такав, он је само екранизовани инструмент нечега што је већ постојало у народној свијести. Нова верзија филма, која се тренутно снима ће можда визуелно бити квалитетнија. Несумњиво је да ће већи буџет, доста опширнији временски оквир за пројекат и савременија опрема, донијети квалитетнији производ. Сам сценарио може да садржи измјене, али од 1989. године, не постоје нова, прецизнија сазнања о историјски утврђеним чињеницама, тако да режисер не може да понуди ништа више историјски оправдано, него што је то урадио Шотра. Филм је сниман у режији и према сценарију Предрага Антонијевића. Нису познати детаљи, али Антонијевић је открио да је сценарио другачији од претходног по којем је сниман филм и да је радња представљена из потпуно новог угла. Режисер је изјавио да се држао преписке између фирентинске владе и краља Твртка у којој је описано 12 српских витезова који су испунили завјет да ће убити султана. Антонијевић је казао да се ослања на тај историјски извор, али се лика Милоша Обилића не одриче, јер казује да је група кренула на султана са Обилићем на челу. У поменутој преписци се заиста казује о 12 витезова, али се нигдје није поменуло име Обилића као њиховог предводника. Занимљиво је сачекати премијеру и погледати како је режисер уклопио митску и историјску улогу Милоша Обилића и Вука Бранковића, за кога је сада већ јасније и прихватљивије да није био издајник. У зависности од концепта и развоја радње, биће интересантно сачекати и реакције публике, која у свијести чврсто носи једну идеју, која је афирмисана и филмом из 1989. године. Похвално је да се снимају филмови и да се историјски мотиви, посебно мотив националног завјета, његују кроз све области. Филм је моћно средство спознаје и сигурно да има велики утицај како на младе, тако и на старије генерације. Утолико је од круцијалног

значаја, интерпретација и анализа филма. Филм у данашњици је еквивалентан епској пјесми у свом времену. Дужност историчара, посебно у настави, је да интерпретира филм и да предочи стварну слику и утврђено сазнање које имамо о том догађају, како би се исправно упознао догађај, посебно овакав, на којем почива национални мит и завјет.

ИЗВОРИ И ЛИТЕАРУРА

Објављени извори

- Михаиловић, Константин. *Јањичареве успомене*, приредио Ђорђе Живановић (Београд: САНУ, 1959).
- Орбин, Мавро. *Краљевство Словена* (Београд: Српска књижевна задруга, 1968).
- Филозоф, Константин. *Живот Стефана Лазаревића деспота српског*. Приредила Гордана Јовановић (Београд: Издавачка фондација Српске православне цркве–Архиепископија београдско-карловачка, 2009).
- Челеби, Евлија. *Путопис: Одломци о југословенским земљама*. Превео Хазим Шабанвић (Сарајево: Свјетлост, 1967).

Литература

- Благојевић, Милош. „Војно-историјске реконструкције косовске битке“, *Косовска битка у историографији*, књ. 11, 5–22. (Београд: Историјски институт Београд, 1990).
- Браун, Максимилијан. *Косово: Битка на Косовопољу у историјском и епском предању*. (Нови Сад: Платонеум, 2004).
- Velimirović, Nikolaj, и Justin Popović. *The Mystery and the Meaning of the Battle of Kosovo*. (Grayslake: Free Serbian Orthodox Diocese of America and Canada, 1989).
- Витезовић, Милован, и Драгомир Брајковић. *Читанка Косовског боја*. (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства Београд, 1989).
- Vičihlova, Vlasta и др. *FILM u nastavi: priručnik za studente–budiće nastavnike*, (Београд: Fondacija Fond B92, 2017).
- Димић, Љубодраг. *Историја српске државности*. књ. 3: *Србија у Југославији*. (Нови Сад: Беседа, 2001).
- Динић, Михаило. „Два савременика о боју на Косову“, *Глас Српске краљевске академије*, 92 (1940): 145–164.

- Драгојевић, Жарко. *Косово и Метохија у српском филму: између историје догађаја и кинематографске фикције*. (Стари Бановци–Београд: Бернар, 2020).
- Иванишевић, Вујадин. *Новчарство средњовековне Србије* (Београд: Стубови културе, 2001).
- Ковачевић, Љубомир. „Вук Бранковић“, *Бој на Косову: Старија и новија сазнања*, (Београд: Књижевне новине, 1992), 135–158.
- Михаљчић, Раде. *Јунаци косовске легенде*. књ. 3. (Београд: Knowledge, 2001).
- Михаљчић, Раде. *Бој на Косову: Старија и новија сазнања*. (Београд: Књижевне новине, 1992).
- Маринковић, Радмила, и Драгољуб Павловић. „Данило, Слово о кнезу Лазару“, *Из наше књижевности феудалног доба* (Сарајево: Свјетлост, 1954).
- Питулић, Валентина Д. „Косовска битка између историјских извора и епске легенде“, *Зборник радова Филозофског факултета*, 42 (2012): Косовска Митровица: Филозофски факултет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 221–236.
- Ређеп, Јелка. „Издаја и слобода: Мотив издаје на Косову“, *Косово у усменој и средњовековној књижевности* (Крушевац: Народна библиотека Крушевац, 1989), 45–60.
- Руварац, Иларион. „О кнезу Лазару“, *Бој на Косову: Старија и новија сазнања*, уред. Раде Михаљчић, (Београд: Књижевне новине, 1992), 253–270.
- Савановић, Жељко. *Историјски филм*. (Лакташи: Удружење грађана „Жупа 22с“, 2019).
- Симовић, Љубомир. *Драме 1: Бој на Косову*. (Београд: Стубови културе, 2023).
- Томовић, Гордана. „Одједи Косовске битке на старим картама“, *Косовска битка у историографији*, књ. 11, (Београд: Историјски институт, 1990), 103–119.
- Ћирковић, Сима. „Беседа о косовском боју.“ *Књижевност*, 1–2 (1989): 42–55.
- Ћирковић, Сима. *Историја средњовековне босанске државе* (Београд: Српска књижевна задруга, 1964).
- Ћирковић, Сима, и Раде Михаљчић. *Лексикон српског средњег века* (Београд: Knowledge, 1999).
- Фејић, Ненад. „Ширење круга извора о косовском боју“, *Косовска битка у историографији*, књ. 11, (Београд: Историјски институт Београд, 1990), 89–101.

Šuica, Marko. *Vuk Branković: slavni i velmožni gospodin*. (Beograd: Evoluta, 2015).

Интернет

<https://www.youtube.com/watch?v=hfotouhRV6w&t=4495s>

<https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/soeu-2021-0043/html>

http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2021-9_10/msc_pred-2021-9_10-ch10.pdf

<https://www.in4s.net/grob-crkva-milosa-obilica/>

http://doi.fil.bg.ac.rs/pdf/eb_ser/msc_pred/2021-9_10/msc_pred-2021-9_10-ch10.pdf

<https://nportal.novosti.rs/vest/52990/retro/crno-bela-estrada/film-boj-na-kosovu-fotografije-sa-snimanja-1989>

<https://www.kurir.rs/zabava/kultura/4245286/gaga-antonijevic-o-snimanju-boja-na-kosovu>

THE PERCEPTION OF A HISTORICAL EVENT THROUGH MOVIE AND HISTORICAL SOURCES- THE FILM “THE BATTLE OF KOSOVO”

Summary: *The paper presents how the film strongly reflects the popular narrative, at the expense of historical accuracy. In academic and pedagogical discourse, the film is not given enough attention, nor is it approached with the necessary critical distance. This study offers an analysis of the film “Battle of Kosovo” (1989) in the context of the relationship between historical sources and folk tradition. The aim of the research is to examine the credibility of the historical facts depicted and the role of the film in the formation of collective consciousness and memory, especially among young people. Through a methodological approach, both domestic and foreign historical sources were analyzed. The results indicate that the collective perception of the battle relies more on tradition than on historical data. Historians have a duty to critically interpret such content in the educational process, in order to foster an understanding of the actual historical foundations of the national myth. The relevance of this analysis is further enhanced by the fact that a new film about the Battle of Kosovo is currently in production, which will certainly arouse great public interest. For this reason, a comparative review of these two films will show whether the approach to and use of historical facts has matured in less than four decades. Comparative analysis may be of great importance for understanding contemporary approaches to national history, the way sources are processed, as well as the role of film art in the formation of cultural memory.*

Key words: *Battle of Kosovo, movie, collective memory, historical sources, folk tradition.*